

Juliusz Bieniaś
(Polska)

„NADRUKI PROPAGANDOWE NA BANKNOTACH ROSJI Z OKRESU I WOJNY ŚWIATOWEJ I WOJNY DOMOWEJ 1917 -1921”¹

Część I. Nadruki propagandowe na pieniądzu znaczkowym

Propagandowa funkcja pieniądza może być rozpatrywana wielopłaszczyznowo. Od najdawniejszych czasów pieniądz był materialnym źródłem propagandy władzy, religii, idei filozoficznych, trwałości państwa czy samej istoty niepodległości, niezależności czy niezawisłości państwowej. Pojęcie propagandy zdefiniowano w słowniku języka polskiego jako „szerzenie jakichś poglądów, idei, haseł mające na celu pozyskanie kogoś dla jakiejś idei lub akcji”². Definicja ta jest na tyle ogólna, że jego zastosowanie do naszych rozważań nie ogranicza w żaden sposób ich zakresu, wręcz pozwala na szerokie i swobodne formułowanie tez związanych z interesującym nas zagadnieniem.

Istotną cechą wyróżniającą pieniądz spośród innych możliwych wytworów ludzkości jest jego uniwersalna funkcja miernika wartości oraz rola wyznacznika relacji pomiędzy otaczającymi nas przedmiotami. Gwarantem rzetelności tych relacji najczęściej jest państwo³. Ludzie związani z zarządzaniem państwem dbają o jakość pieniądza, strzegą przywileju emisyjnego, decydują o jego wartości rynkowej w granicach państwa i w większości przypadków poza jego granicami. Ten uniwersalizm wynikający z międzynarodowego charakteru niektórych rodzajów pieniądza, z punktu widzenia jego funkcji propagandowych, zawsze był bardzo pożądanym przez rządzących.

Zjawisko propagandy w odniesieniu do polityki możemy zdefiniować jako „celowe działanie zmierzające do ukształtowania określonych poglądów i zachowań zbiorowości lub jednostki, polegające na manipulacji intelektualnej i emocjonalnej”⁴. Tak rozumiane pojęcie propagandy zastosowane do analizy zjawisk występujących podczas gwałtownych zmian ustroju państwowego, związanych ze stanem wojny lub rewolucji, pozwala na prześledzenie kolejnych faz zmian treści propagandowych zawartych w pieniądzu. W takich przypadkach symbolika zawarta w kompozycji graficznej banknotu odwoływała się najczęściej do uczuć nacjonalistycznych rodaków, narodowej dumy czy bohaterów narodowych. Częstym zjawiskiem było zachowanie tradycyjnej kolorystyki charakterystycznej dla danego nominału. Takie postępowanie miało na celu podkreślenie związku z okresem stabilności pieniądza i sugerowało gwarancję jego rzetelności. Analogiczna sytuacja miała miejsce w Rosji w omawianym przez nas okresie. Na początku XX wieku analfabetyzm w imperium carów był zjawiskiem powszechnym, a masy ludowe rozpoznawały nominały banknotów po kolorach. Istniały, przytaczane przez Anatola Gupieńca

1 Pełny tekst artykułu ukaże się w „Warszawskim Pamiętniku Numizmatycznym” i będzie dodatkowo zawierał klasyfikację nadruków wykonywanych przez oddziały „Białej Armii” na banknotach powszechnego obiegu.

2 Słownik języka polskiego, tom II, PWN, Warszawa 1979, s. 937.

3 Emigracja węgierska z 1849 roku na terenie obecnego USA posługiwała się pieniądzem którego warunki obiegu opierały się na zasadach umowy pomiędzy członkami wspólnoty emitującej pieniądz i nie były związane z państwowością.

4 <http://pl.wikipedia.org/wiki/Propaganda>.

w Numizmatyku Łódzkim⁵, ludowe nazwy poszczególnych nominałów pochodzące od barw dominujących lub od wyobrażeń portretowych na danym nominale.

Rozważania nad tematem emisji propagandowo-patriotycznych rozpoczynamy od opisu serii znaczków pocztowych z 1904 r. Seria ta stała się wzorcem dla wydań propagandowo-patriotycznych z okresu I Wojny Światowej, realizowanych przez państwo i liczne instytucje charytatywne. Znaczki wydane w 1904 r. pełniły podwójną funkcję: znaczka pocztowego i poświadczenia wpłaty na cele charytatywne, przeznaczone na opiekę nad sierotami po żołnierzach walczących na froncie wojny japońsko-rosyjskiej, a więc pełniły w pewnym sensie funkcję pieniądza. W późniejszym okresie wielokrotnie powracano do idei powszechnej kwesty ogólnonarodowej na wsparcie ofiar wojny, którą zapoczątkowała ta emisja.

Znaczki pocztowe z dopłatą na imperatorskie żeńskie towarzystwo patriotyczne

Znaczki pocztowe z dopłatą na Imperatorskie Żeńskie Towarzystwo Patriotyczne wydanie z 1904 roku – ze zbioru autora

Pierwszym propagandowym wydaniem, pozwalającym na prowadzenie ogólnonarodowej zbiórki pieniędzy na działalność Imperatorskiego Żeńskiego Towarzystwa Patriotycznego, była emisja serii czterech znaczków pocztowych z dopłatą w wysokości 3 kopiejek na cele statutowe Towarzystwa.

Z polecenia Ministra Spraw Wewnętrznych Imperatorskie Żeńskie Towarzystwo Patriotyczne uzyskało zgodę na wydanie serii czterech znaczków pocztowych, z których każdy zawierał dopłatę o wartości trzech kopiejek. Pozyskane tą drogą fundusze były przeznaczone na pokrycie kosztów opieki nad sierotami po żołnierzach armii czynnej. Zarząd Główny Poczt i Telegrafu okólnikiem nr 184 z 21 listopada 1904⁶ roku wprowadził tą serię do obiegu pocztowego od początku grudnia tego roku, z zastrzeżeniem, że zakup znaczków do celów pocztowych nie jest obligatoryjny, tylko dobrowolny. Cena sprzedaży znaczka o przykładowym nominale siedem kopiejek (taryfa pocztowa na

5 1 rubel – cielkowsyj, 3 ruble – trioszka lub zielonyj, 5 rubli – sinieńkaja, 10 rubli – krasieńkaja, 25 rubli – radużka, 100 rubli – Katieńka lub Katiuszka i 500 rubli – Pietieńka, Łódzki Numizmatyk, rok XV-XVI, nr 1-4(124-124)1976, 1-4(125-128)1977, s. 66-67.

6 <http://skandinav.eu/page15.htm>.

Znaczki pocztowe z dopłatą na Imperatorskie Żeńskie Towarzystwo Patriotyczne wydanie pierwsze z 1914 roku – ze zbioru autora

Znaczki pocztowe z dopłatą na Imperatorskie Żeńskie Towarzystwo Patriotyczne wydanie drugie z 1915 roku – ze zbioru autora

przesyłkę pomiędzy miastami w części europejskiej) wynosiła dziesięć kopiejek. Znaczki te drukowano w arkuszach po 40 sztuk (8x5), a ich obieg przewidywano do 31 grudnia 1913 r. Na znaczkach po raz pierwszy w historii poczty rosyjskiej przedstawiono propagandowe wyobrażenia, odwołujące się do uczuć patriotycznych i do przełomowych wydarzeń z historii kraju.

Kompozycja scen o treści patriotycznej przedstawionych na znaczkach była ściśle związana z wydarzeniami militarnymi z historii Rosji. Na znaczku o nominale trzech kopiejek przedstawiono pomnik bohatera obrony Sewastopola z 1854 r., wiceadmirała W. A. Korniłowa⁷, na znaczku o nominale pięciu kopiejek – pomnik dowódców narodo-

⁷ Władimir Aleksiejewicz Korniłow (1806-1854) – wiceadmiral floty rosyjskiej, bohater wojny krymskiej.

wego pospolitego ruszenia 1611-1612 – K. Minina i księcia D. Pożarskiego⁸, na znaczku o nominale siedmiu kopiejek – pomnik Piotra I Wielkiego, twórcy nowoczesnej Rosji, a na znaczku o nominale dziesięciu kopiejek – widok Kremla, ośrodka władzy Imperium Rosyjskiego. Seria ta była pierwszą próbą ogólnoimperialnego propagandowego oddziaływania na społeczeństwo oraz pierwszą próbą przeprowadzenia masowej zbiórki funduszy na cele związane z łagodzeniem społecznych skutków działań wojennych na Dalekim Wschodzie.

Wybuch I Wojny Światowej i przystąpienie Rosji do działań wojennych (1 sierpnia 1914) wywołało początkowo w społeczeństwie wzrost nastrojów patriotycznych. Sądono, że wojna potrwa kilka miesięcy a zwycięstwo armii rosyjskiej wydawało się pewne. Odwołując się do doświadczeń z okresu wojny japońsko-rosyjskiej i powtarzając pomysł pozyskiwania funduszy na opiekę nad sierotami po żołnierzach walczącej armii, Imperatorskie Żeńskie Towarzystwo Patriotyczne wystąpiło z inicjatywą wyemitowania znaczków pocztowych z dopłatą na cele dobroczynne.

Na prośbę Towarzystwa Ministerstwo Spraw Wewnętrznych wyemitowało patriotyczno - propagandową serię znaczków pocztowych z dopłatą. Dochód ze sprzedaży miał być przeznaczony na stworzenie funduszu pomocowego dla rannych i rodzin poległych żołnierzy. 7 października 1914 r. wzór znaczków zatwierdził zarząd Towarzystwa. Zarząd Poczt i Telegrafu okólnikiem z 18 września 1914 roku informował urzędy pocztowe o wprowadzeniu do obiegu znaczków patriotycznych o nominałach 1,3,7 i 10 kopiejek z dopłatą do wartości nominalnej w wysokości 1 kopiejki. Cena sprzedaży wynosiła zatem 2,4,8 i 11 kopiejek. Wszelkie opłaty pocztowe uiszczane przy ich pomocy obliczono według ich ceny nominalnej, nie sprzedażnej.

Kompozycja graficzna oparta została na treściach patriotycznych i odwoływała się tym razem do fundamentów kultury prawosławnej Imperium Rosyjskiego. Na znaczku o nominale 1 kopiejki przedstawiono wyobrażenie rosyjskiego rycerza, Witezia, w zbroi z tarczą. Na znaczku o nominale 3 kopiejek umieszczono kompozycję figuralną ukazującą Kozaka, żegnającego się przed odejściem na wojnę, z kobietą. Na kolejnym znaczku o

Znaczki pocztowe z dopłatą na Imperatorskie Żeńskie Towarzystwo z nadrukami z okresu ZSRR – ze zbioru autora

nominalie 7 kopiejek matka Rosja opiekuje się swoimi dziećmi. Wyobrażenie kobiety przypomina kompozycję umieszczoną na banknocie 10 rubli według wzoru z 1894 i przedstawia osobę w bogatym stroju książęcym, czapce Monachomacha - symbolu cesarstwa. Znaczek ten jest plastyczną interpretacją głównej idei będącej podstawą działalności Imperatorskiego

8 Kuźma Minin, kupiec z Niżnego Nowogrodu, który razem z księciem Dmitrijem Pożarskim został uznany za rosyjskiego bohatera narodowego za rolę odegraną podczas obrony kraju w czasie wojny polsko-rosyjskiej 1609-1618.

Żeńskiego Towarzystwa Patriotycznego. Ostatni z serii znaczek o nominale 10 kopiejek przedstawia św. Jerzego Pobiedonosca⁹ zwyciężającego smoka.

Sprzedaż znaczków tego typu zgodnie z rozporządzeniem Ministra Poczty i Telegrafów nr 62338 zakończono 19 listopada 1917 r., ale same znaczki pozostawały jeszcze długo w obiegu. Część z nich już w czasach Związku Socjalistycznych Republiki Radzieckich otrzymała specjalne czarne nadruki nowych nominałów w kopiejkach złotych i przeznaczona była do międzynarodowej wymiany filatelistycznej.

Poza tymi oficjalnymi wydawnictwami pocztowymi liczne komitety społeczne z terenu całej Rosji emitowały znaczki, które pełniły rolę poświadczeń wpłat na cele charytatywne. Podobnie jak w przypadku wydań oficjalnych, pełniły one swoistą funkcję „pieniądza patriotycznego” i pozostały świadectwem ofiarności społeczeństwa.

Znaczki – cegiełki z opłatą na cele charytatywne wydane przez różne organizacje pomagające rannym żołnierzom i ich rodzinom – ze zbioru autora

Pieniądz znaczkowy

Przystąpienie Rosji do wojny, jak stwierdzono wcześniej, wzbudziło w społeczeństwie szereg inicjatyw społecznych związanych z pozyskiwaniem funduszy wspierających armię. Jednocześnie Bank Państwa musiał stawić czoło wyzwaniom dnia codziennego, związanym z powszechną mobilizacją i przygotowaniem państwa do działań wojennych. Podjęto szereg działań o charakterze finansowym, mających na celu pozyskanie odpowiednich funduszy niezbędnych do prowadzenia wojny. Władze Banku Państwa wyraziły

⁹ Chrześcijański święty, męczennik, jeden z najważniejszych świętych w religii prawosławnej, zmarł męczeńską śmiercią ok. 303 r.n.e. za panowania cesarza Dioklecjana.

5% krótkoterminowe zobowiązanie Skarbu Państwa – ze zbioru autora

5% Pożyczka wewnętrzna z 1914 roku – świadectwo tymczasowe – ze zbioru autora

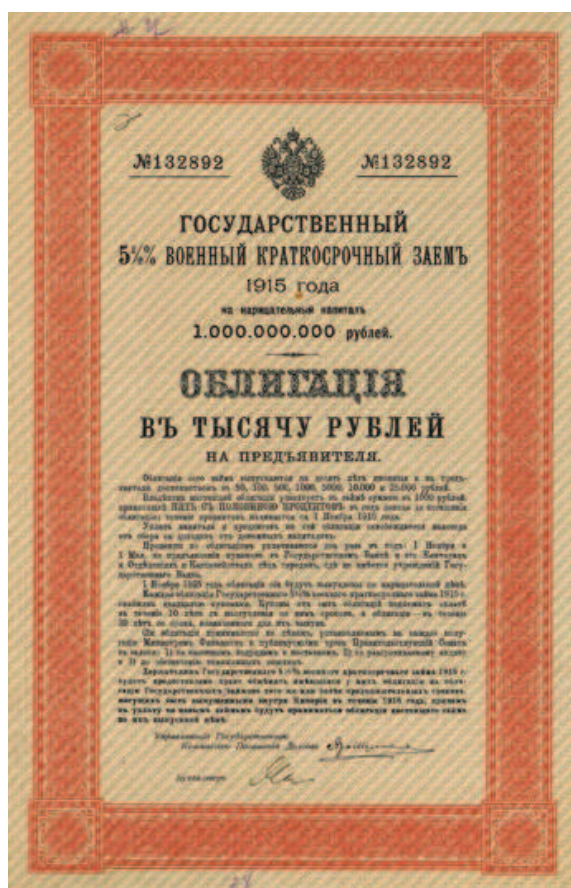
5% Pożyczka wewnętrzna z 1914 roku – obligacja – ze zbioru autora

zgodę na emisję 1.2 miliarda rubli bez pokrycia w złocie, zgodzono się na przyjmowanie 5% krótkoterminowych zobowiązań Skarbu Państwa w ilości niezbędnej dla potrzeb wojny. Ponadto pozyskiwano fundusze na potrzeby wojenne poprzez emisję pożyczek wewnętrznych¹⁰, pożyczek wojennych¹¹ i zaciąganie kredytów w bankach komercyjnych pod zastaw państwowych papierów procentowych wcześniejszych emisji.

Wszelkie działania podejmowane przez Bank Państwa miały na celu ustabilizowanie sytuacji finansowej Rosji i zapobieżenie panice na wewnętrznym rynku finansowym. Pewien niepokój wzbudziło wydanie 27 lipca 1914 r., jeszcze przed rozpoczęciem działań wojennych, ukazu „O niektórych krokach o charakterze finansowym w związku z okolicznościami w czasie wojny”, które zawieszało na czas nieokreślony wymianę

10 5% pożyczka z 1914 r., 5% pożyczka z 1915 r. i 51/2% pożyczka z 1915 r.

11 51/2% pożyczka wojenna z 1915 r. i 51/2% pożyczka wojenna z 1916 r., emisja I i II.

5 ½ % Krótkoterminowa państwowa pożyczka wojenna z 1914 roku – obligacja – ze zbioru autora

W 1916 r. zdecydowano o emisji drugiej transzy pieniądza znaczkowego. Wszystkie emisje miały zastąpić brakujące na rynku frakcje drobnego pieniądza zdawkowego.

Ostatecznie wydano trzy emisje:

Pierwszą w październiku 1915 r., składającą się ze znaczków o nominale 10, 15 i 20 kopiejek, z wizerunkami – odpowiednio - Mikołaja II, Mikołaja I i Aleksandra I. Na stronie o dwrotnej umieszczono godło Rosji i klauzulę uprawniającą do obiegu - «Имѣть хождение наравнѣ съ размѣнной серебряной монетой». Całość klauzuli otoczono podwójną ramką. Znaczki wykonano drukiem typograficznym, ząbkowanie 13 ¼, na cienkim kartonie o gramaturze 150-155 (g/m²)¹⁴. Oficjalnie zostały również dopuszczone do obiegu pocztowego. W artykule „Почтовое обращение разменных «марок-денег»” Филателия СССР 1974, №8. С.37 Д. Кузнецов opisuje odkrycie dokonane w Archiwum Państwowym obwodu permskiego, dotyczące dokumentu wydanego przez naczelnika poczty i telegrafu tego obwodu, skierowanego do podległych mu placówek, o treści związanej z telegramem naczelnika Głównego Zarządu Pocht i Telegrafu z 8 października 1915 r. nr 8907, w którym dopuszcza stosowanie pieniądza znaczkowego wydanego przez Ministerstwo Finansów do opłat pocztowych za przesyłki. Jednocześnie zaznacza, że główną funkcją tych pieniędzy,

biletów kredytowych (banknotów) na złoto i zmieniało funkcjonujące od 1897 r. prawo emisyjne. Z obiegu zaczęły znikać najpierw monety złote, potem srebrne, a w końcu monety miedziane. Na rynku zaczął kursować tylko pieniądz papierowy. Starania Ministerstwa Finansów, mające na celu utrzymanie płynności obiegu pieniądza, nie przynosiły pożądanych skutków pomimo wysokich nakładów monet drobnych z tego okresu¹². Po wypłacie z kas Banku Państwa były one z reguły zatrzymywane przez ludność. Latem 1915 r. kryzys związany z brakiem monety zdawkowej spowodował wprowadzenie drobnych nominałów w postaci znaczków pocztowych według wzoru z serii jubileuszowej z okazji 300-lecia dynastii Romanowów, wydanej w 1913 r.

Zniknięcie z obiegu drobnych monet bilonowych skłoniło Radę Ministrów do podjęcia we wrześniu 1915¹³ roku uchwały o emisji pierwszej transzy pieniądza znaczkowego, drukowanego na cienkim kartonie z ząbkowaniem, będącego powtórzeniem wzorów portretowych serii jubileuszowej.

12 1 kopiejka 1914 - 32 mln, 1915 - 58 mln, 2 kopiejki 1914 - 20 mln, 1915 - 33,75 mln, 10 kopiejek - 1914 - 51 mln, 1915 - 82 mln, 1916 - 121,5 mln, 15 kopiejek - 1914 - 43,4 mln, 1915 - 59 mln, 1916 - 96,7 mln, 20 kopiejek 1914 - 52 mln, 1915 - 105,5 mln i 1916 - 131,7 mln egzemplarzy.

13 <http://skandinav.eu/page21.htm>.

14 Obliczenia autora.

Pieniądz znaczkowy – pierwsze wydanie – ze zbioru autora

Pieniądz znaczkowy wykorzystany do opłaty pocztowej – ze zbioru autora

o czym należy informować społeczeństwo, jest zastępowanie drobnych monet metalowych a nie frankowanie przesyłek pocztowych. Oryginalne przesyłki z pieniądzem znaczkowym użytym jako opłata pocztową są niezwykle rzadkie. Najczęściej spotyka się przesyłki kasowane grzecznościowo, na prośbę osoby zainteresowanej.

Drugą w 1916 r., składającą się z nominałów 1, 2 i 3 kopiejki z wizerunkami – odpowiednio – Piotra I, Aleksandra II i Aleksandra III. Na stronie odwrotnej umieszczono godło Rosji, napis kop/1,2,3/kop i klauzulę uprawniającą do obiegu – «Имѣть хождение наравнѣ съ разнѣнной мѣдной монетой». Całość otoczono pojedynczą ramką. Znaczki wykonano drukiem typograficznym, ząbkowanie 13¼, na cienkim kartonie o gramaturze 150-155 g/m². Podobnie jak w przypadku pierwszej emisji, dopuszczono je do obiegu pocztowego.

Trzecią w 1916 r. składającą się z nominałów 1 i 2 kopiejki z wizerunkami Piotra I i Aleksandra II z czarnym nadrukiem typograficznym, na stronie głównej, oznaczającym wartość. Nadruk ten wprowadzono z powodu trudności w rozróżnieniu nominału 1 kopiejka

Pieniądz znaczkowy – drugie wydanie – ze zbioru autora

i 15 kopiejek oraz 2 kopiejki i 20 kopiejek. Kartonowe pieniądze okazały się nietrwałe i szybko ulegały zniszczeniu. Ze względu na zbliżone barwy wymienionych nominałów, po krótkotrwałym obiegu znaczki bez dodatkowych nadruków stawały się słabo rozróżnialne. Na stronie odwrotnej umieszczono godło Rosji, napis kop/1,2,3/kop i klauzulę

Pieniądz znaczkowy – trzecie wydanie – ze zbioru autora

uprawnającą do obiegu – «Имѣть хожденіе наравнѣ съ размѣнной мѣдной монетой». Całość otoczona była pojedynczą ramką. Znaczki wykonano drukiem typograficznym, ząbkowanie 13 1/4, na cienkim kartonie o gramaturze 150-155 g/m².

Pieniądz znaczkowy drukowany był w Экспедиции Заготовления Государственных Бумаж (ЭЗГБ) z wykorzystaniem maszyn, które wcześniej drukowały znaczki pocztowe.

Wszystkie nominały i emisje drukowano w arkuszach 100-znaczkowych, bez sektorów, w układzie 10x10 sztuk. Przypisano im ludowe określenie „motylki” ze względu na ich małe rozmiary i lekkość.¹⁵

Pieniądz znaczkowy z tych emisji został wielokrotnie wykorzystany do wykonywanych na nim nadruków propagandowych i patriotycznych.

Propagandowa emisja niemiecka pieniądz znaczkowy ze zmienioną klauzulą na stronie odwrotnej

Najwcześniejszą emisją propagandową, mającą na celu zdyskredytowanie używanego w obiegu pieniądza znaczkowego carskiej Rosji o nominałach 10, 15 i 20 kopiejek, było

Pieniądz znaczkowy – arkusz drukowy – ze zbioru autora

*Pieniądz
znaczkowy emisja
propagandowa
niemiecka strona
odwrotna
20 kopiejek
– www.molotok.ru*

*Pieniądz
znaczkowy emisja
propagandowa
niemiecka strona
odwrotna
15 kopiejek
– www.molotok.ru*

Pieniądz znaczkowy emisja propagandowa niemiecka strona główna 20 i 15 kopiejek – www.molotok.ru

wydanie przez Niemców znaków pieniężnych ze zmienionym tekstem klauzuli na stronie odwrotnej. Funkcjonują dwie konkurencyjne teorie dotyczące powodów emisji i celów propagandowych tych wydań. Według W. Łobaczewskiego¹⁶ znaczki o nominałach 15 i 20 kopiejek wydrukowano w Niemczech w okresie I Wojny Światowej w celu agitacji prowadzonej przeciw Rosji w obszarach przyfrontowych, natomiast

15 Amiakina A., Baranow A., *Bumażnyje dienieżnyje znaki riwoluccionnoj Rossii*, „Banknoty Stran Mira”, nr 3, Moskwa 2006, s. 24-29.

16 Łobaczewskij W., *Obszczegosudarstwiennyye pocztowyje marki Rossii wypuskow 1908-1917*, „Sowieckij kollekcjoner” nr 17, Moskwa 1979, s. 27-47, Kowalski M., *Polskie i obce pieniądze papierowe na naszych ziemiach*, Katalog wystawy, Kalisz 1985, s.139.

według M. Kardakowa¹⁷, cytującego słowa Oskara Riepa, właściciela firmy filatelistycznej, znaczki te drukowano w Niemczech i przekazywano zwałnianym z niewoli jeńcom rosyjskim po 1918 r. w zamian za posiadane pieniądze niemieckie.

Kardakow – autor katalogu rosyjskiego pieniądza papierowego – tak relacjonował to zdarzenie: „W Berlinie w 1923 roku w firmie filatelistycznej Oskara Riepa zakupiłem nierozrwaną czwórkę znaczków pieniędzy o nominałach 20,20 i 15, 15 kopiejek. Według relacji Riepa, znaczki te drukowano w Niemczech w arkuszach po 100 sztuk każdy, przy czym połowa z nich była o nominale 20, a połowa 15 kopiejek. Posiadane przeze mnie egzemplarze nie odbiegały od wzorcowych drukowanych w Ekspedycji. Wydrukowane były na kartonie o nieco większej grubości¹⁸. Perforacja znaczków odpowiadała w pełni perforacji spotykanej na znaczkach niemieckich z 1919 r. Na stronie odwrotnej znaczków o nominale 20 kopiejek znajduje się tekst – „Имѣть хождение наравнѣ съ банкротомъ серебряной монеты”, a na nominale 15 kopiejek tekst – „Имѣть хождение наравнѣ съ

грабежомъ и обманомъ правителей”. W obu nominałach nad tekstem herb Rosji. Z prawnego punktu widzenia znaczki te nie mogą być traktowane jako fałszerstwo, ponieważ tekst strony odwrotnej jest inny niż klauzula na znaczkach oryginalnych. Można raczej odnieść go do wrogiej propagandy lub żartu politycznego, mającego na celu dyskredytację pieniędzy przeciwnika politycznego. Jeżeli znaczki te były w obiegu, to z pewnością nikomu nie przychodziło do głowy czytanie tekstu strony odwrotnej”. Dalej Kardakov stwierdza: „Z przykrością nie udało mi się zaopatrzyć w większą ilość tych znaczków. Riep dość szybko sprze-

Pieniądz znaczkowy emisja propagandowa niemiecka strona główna i odwrotna 10 kopiejek
– www.molotok.ru

17 Kardakow M., *Russkije marki-diengi germanskowo izgotowlienija*, Rossika nr 46-47, Berlin 1955, s. 40-41, za: www.bonistikaweb.ru.

18 Brak danych o gramaturze.

dał swoje zapasy, a i tak nie posiadał ich zbyt wiele. Co Niemcy mogli osiągnąć poprzez tę emisję, przecież w 1918 roku wojna zakończyła się. Według słów Riepa pozyskał on te znaczki od powracających do Rosji jeńców wojennych, którzy opowiadali, że podczas zwalniania ich z niewoli i transportowania do ojczyzny odbierano im pieniądze niemieckie i dawano rosyjskie, w tym między innymi te znaczki drukowane przez Niemców. W każdym razie taki sposób walki z przeciwnikiem i przeliczenie niemieckich pieniędzy na rosyjskie pokazuje miałość tej metody i świadczy o „niehonorowości” tego wydania”.

Natomiast K. Aliksiejew w swoim artykule¹⁹ podaje informacje, że znaczki te drukowane były w niemieckiej drukarni z polecenia niemieckich służb wywiadowczych i przeznaczone były dla jeńców rosyjskich powracających do ojczyzny. Klasyfikuje je jako falsyfikaty wykonane w odpowiadającej oryginałom technice druku, które nie spełniły swojej roli ze względu na rewolucję październikową.

W 2014 r. w portalu aukcyjnym molotok.ru²⁰ spotkałem parę pieniędzy znaczkowego o nominale 10 kopiejek z nadrukiem propagandowym niemieckim takim samym, jak opisywany przez Kardakowa. Na znaczku po lewej stronie wydrukowano napis: „Имѣть хождение наравнѣ съ грабежомъ и обманомъ правителей”, a po prawej: „Имѣть хождение наравнѣ съ банкротомъ серебряной монеты”. Jakość druku strony odwrotnej z napisami jest jednak o wiele gorsza niż na znanych mi egzemplarzach o nominale 15 i 20 kopiejek. Kształt czcionek, ich powtarzalność w napisach, liczne rozmazania druku mogą świadczyć o braku sprawności technologicznej wydawcy. Przypuszczam, że znaczki te wydrukowano znacznie później i że jest to fałszerstwo na szkodę kolekcjonerów wykonane na makulaturze z epoki²¹ ponieważ strona główna z portretem Mikołaja II jest bez zarzutu.

Pieniądz znaczkowy z nadrukiem o abdykacji Mikołaja II

Rok 1917 był dla Cesarstwa Rosyjskiego rokiem burzliwych przemian. Na frontach i w garnizonach buntowało się wojsko, w kraju powstawały radykalne Rady Robotniczo-Żołnierskie żądające od cara wycofania się z wojny, demokratyzacji władzy i liberalizacji gospodarki. Krajem, a szczególnie stolicą, wstrząsały liczne strajki. Odczuwano braki w zaopatrzeniu, w licznych miastach wprowadzono system reglamentacji kartkowej podstawowych produktów spożywczych, brakowało węgla i ropy. 25 lutego (10 marca) 1917 r. Mikołaj II podpisał dekret o rozwiązaniu Dumy Państwowej. 27 lutego (12 marca) przedstawiciele rozwiązanej Dumy utworzyli Tymczasowy Komitet Dumy Państwowej pod przewodnictwem M. W. Rodzianki²², który stał się podstawą późniejszego Rządu Tymczasowego. Przedstawiciele nowoutworzonego Rządu Tymczasowego 28 lutego (13 marca) zawieźli do Kwatery Głównej w Mohylewie manifest abdykacyjny, który został podpisany przez Mikołaja II 2 (15) marca.

Nadruki propagandowe związane z abdykacją wykonano na blokach składających się z 8 lub 12 znaczków. Zawierają one teksty o abdykacji Mikołaja II, zamieszczone w

19 Aliksiejew K. *Riedkije poddielki marok-dienieg*, Filatelia SSSR, nr 5, Moskwa 1976, s. 28.

20 molotok.ru, nick sprzedającego „ukrscripophily”, z 15.04.2014 r.

21 Marian Kowalski w katalogu *Polskie i obce pieniądze papierowe na naszych ziemiach*, Kalisz 1985, na s. 139 podaje informację, że po 1918 roku na rynek kolekcjonerski dostały się w znacznych ilościach arkusze makulaturowe pieniędzy znaczkowego o nominałach 10, 15 i 20 kopiejek.

22 Michaił Władymirowicz Rodzianko, przewodniczący trzeciej i czwartej Dumy Państwowej w latach 1907-1917.

Pieniądz znaczkowy z nadrukiem informującym o abdykacji Mikołaja II – blok 8 znaczków o nominale 15 kopiejek – www.molotok.ru

Pieniądz znaczkowy z nadrukiem informującym o abdykacji Mikołaja II – blok 12 znaczków o nominale 15 kopiejek – www.molotok.ru

wersji oryginalnej na łamach dodatku nadzwyczajnego nr 4 do gazety „Известия” z 4(17) marca 1917 r., oraz stronę tytułową numeru 5 tej gazety z tego samego dnia. „Известия” po raz pierwszy ukazały się 28 lutego (13 marca) 1917 roku²³ w Piotrogradzie i były organem prasowym Piotrogradzkiej Rady Delegatów Robotniczych. Redakcja gazety znajdowała się w drukarni zajętej przez polskich rewolucjonistów pod dowództwem pełnomocnika Rady Delegatów W. D. Bobcz-Brujewicza, przy pierieulku Sajkina pod nr 6. Biorąc pod uwagę agitacyjny charakter nadruku oraz to że jego treść związana była z redakcją „Известий” można przypuszczać, że został on wykonany w tej właśnie drukarni²⁴.

Znane są, jak już wcześniej wspomniałem, dwa typy nadruków:

Pierwszy nadruk wykonano na bloku składającym się z ośmiu znaków pieniężnych (4x2 znaki) o treści zaczerpniętej z nadzwyczajnego dodatku nr 4 do «Известий Петроградского Совета Рабочих и Солдатских Депутатов», dotyczącej abdykacji cara Mikołaja II na rzecz swojego brata Michała. Nadrukowano na bloku tekst: „«ОТРЕЧЕНИЕ ОТ ПРЕСТОЛА». Депутат Караулов явился в Думу и сообщил, что государь Николай II отрекся от Престола в пользу Михаила Александровича. Михаил Александрович в свою очередь отрекся от Престола в пользу народа. В Думе происходят грандиознейшие митинги и овации. Весть эта не поддается описанию». Znane są nadruki na pieniądzu znaczkowym o nominale 10, 15 i 20 kopiejek, wykonane techniką typograficzną w kolorze czarnym i czerwonym.

Drugi nadruk wykonano na bloku składającym się z dwunastu znaków pieniężnych (4x3 znaki) w postaci reprodukcji strony tyłowej numeru 5 «Известий Петроградского Совета Рабочих и Солдатских Депутатов», zawierającej w lewym górnym rogu tekst o abdykacji cara Mikołaja II na rzecz swojego brata Michała, wydrukowany w pierwszym wariantcie, oraz tekst proklamacji wydanej przez Michała

23 <http://ru.wikipedia.org/wiki/Известия>.

25 Wg informacji z <http://postalthistory.ru/forumtema13.htm> zamieszczonej przez stasa (27 sierpnia 2002 r.) nadruki te wykonał niejaki Trachenberg w marcu 1917 r. Autor pisze, że spotkał odmiany przedruków na pieniądzu znaczkowym o nominale 15 i 20 kopiejek a nie na nominale 10 kopiejek z wizerunkiem Mikołaja II.

Aleksandrowicza dotyczącej rezygnacji z tronu Rosji. Ze względu na dużą liczbę znaków w tekście całość jest słabo czytelna. Znane są nadruki na pieniądzu znaczkowym o nominale 10, 15 i 20 kopiejek, wykonane techniką typograficzną w kolorze czarnym i czerwonym.

W. Łobaczewski²⁵ na stronie 43 swojego opracowania określa je jako nadruki fantazyjne, a jako wykonawców podaje grupy osób prywatnych. Wykonanie nadruków miało, według autora, charakter spekulacyjny. Znaczki z nadrukami nie były sprzedawane przez urzędy pocztowe, jak również nie było oficjalnego rozporządzenia o ich obiegu. Nie są mi znane pocztowe zastosowania znaczków z nadrukami o abdykacji natomiast spotyka się pojedyncze znaczki z fragmentami tego nadruku.

Pieniądz znaczkowy z nadrukiem – „БРАТСТВО – РАВЕНСТВО – СВОБОДА”

Pieniądz znaczkowy z nadrukiem „Братство – Равенство – Свобода” – blok 4 znaczków o nominale 20 kopiejek – www.molotok.ru

Znaczki z nadrukiem „Братство – Равенство – Свобода” – blok 4 znaczków o nominale 7 kopiejek – www.molotok.ru

Kolejnym typem nadruku propagandowego jest nadruk wykonany na bloku składającym się z czterech znaków pieniężnych (2x2 znaki) o nominatach 10, 15 i 20 kopiejek z wizerunkiem czapki frygijskiej, symbolu rewolucji francuskiej 1789 r., na tle dwóch skrzyżowanych mieczy i napi-

Pieniądz znaczkowy z nadrukiem „Братство – Равенство – Свобода” – blok 4 znaczków o nominale 10 kopiejek na przesyłce – www.molotok.ru

25 Łobaczewskij W., *Obszczegosudarstwiennyye pocztowyje marki Rossii vypuskow 1908-1917*, „Sowieckij kollekcjoner” nr 17, Moskwa 1979, s. 27-47.

sem „Братство – Равенство – Свобода” (Braterstwo – Równość – Wolność). Hasło to występowało na licznych medalikach o charakterze patriotycznym, wykonanych tuż po powołaniu Rządu Tymczasowego, co wskazywałoby na to, że inicjatorami ich wykonania mogły być grupy związane ideowo z ruchem republikańskim, a nie jak w poprzednim przypadku z ruchem rad robotniczych i żołnierskich. Położenie nadruku w taki sposób, że ostrza mieczy skierowane były w stronę szyi Imperatora (na bloku o nominale 10 kopiejek), odbierano jako złą wróżbę dla dalszych losów dynastii. Oprócz znaków pieniężnych wykorzystywano do wykonania nadruków „Братство – Равенство – Свобода” bloki znaczków pocztowych składające się z czterech znaczków serii jubileuszowej o nominałach 1, 2, 3, 4, 7, 10, 15, 35, 50 kopiejek oraz na znaczkach przedrukowych z 1916-1917 roku: 10 kopiejek na znaczku 7- kopiejkowym i 20 kopiejek na znaczku 14-kopiejkowym z tej samej serii. Znane są przypadki przesyłek pocztowych z terenów Rosji i korespondencji zagranicznej z naklejonymi blokami cztero-znaczkowymi, najczęściej kasowane grzecznościowo. Spotyka się nieliczne i bardzo rzadkie sytuacje wykorzystania ich zgodnie z obowiązującą taryfą pocztową z rzeczywistego obiegu. Podczas poszukiwania materiałów do artykułu nie znalazłem natomiast żadnych informacji o obiegu pocztowym pieniądza znaczkowego z tym nadrukiem.

Pieniądz znaczkowy z nadrukiem „ВЕРОЙ И ПРАВДОЙ ОТЕЧЕСТВУ”

Pieniądz znaczkowy z nadrukiem „Верой и правдой отечеству” – znaczek o nominale 15 kopiejek – www.molotok.ru

W trakcie zbierania materiału ikonograficznego do artykułu natrafiłem na zdjęcie pieniądza znaczkowego o nominale 15 kopiejek²⁶ z nadrukiem o charakterze patriotycznym, zawierającym fragment przysięgi wojskowej²⁷ z sentencją „верой и правдой отечеству”. Pozostałe elementy nadruku – dwie skrzyżowane szable, głowa konia i podkova sugerują, że mamy do czynienia z drukiem wykonanym przez wojskową formację jazdy. Bez wątplenia nadruk ten wykonano po abdykacji cara, ponieważ rota przysięgi z okresu carskiego zawierałaby słowa: „верой и правдой Царю и Отечеству”. Można przypuszczać, że zabytek ten związany jest poprzez tekst i symbolikę z oddziałem lub armią konną któregoś z „białych” generałów. Szable to bez wątpienia symbol militarny, koń może symbolizować kozacką wolność i niezależność, a podkova symbolizuje szczęście i pomyślność. Pomimo usilnych poszukiwań nie udało mi się odnaleźć jakichkolwiek informacji o emitencji tego przedruku o charakterze patriotycznym.

Pieniądz znaczkowy z przedrukiem w postaci cyfr

Kolejnym przykładem przedruku pieniądza znaczkowego o charakterze propagandowym są dwa znaczki – pieniądze z nadrukiem typograficznym w postaci cyfr po-

26 molotok.ru - nick sprzedającego „олимпия21” z 15 kwietnia 2014 r.

27 http://ru.wikipedia.org/wiki/Военная_присяга.

Il.28 Pieniądz znaczkowy z przedrukiem w postaci cyfr – www.molotok.ru

Jekatierinburgu i Omsku, można przypuszczać, że i te nadruki wykonano w którymś z tych miast. Nie spotkałem w literaturze innych szczegółowych informacji o tej emisji²⁹.

Znaczek o nominale 1 kopiejki serii jubileuszowej 1913 roku z przedrukiem EESTI (RAKWERE)

Znaczek o nominale 1 kopiejki serii jubileuszowej 1913 roku z przedrukiem „ESTI (RAKWERE)” – <http://skandinav.eu/page1E.htm>

Znaczek o nominale 1 kopiejki serii jubileuszowej 1913 roku z przedrukiem „ESTI (RAKWERE)”, użyty do opłaty pocztowej – <http://www.klassische-philatelie.de/verkauf/index.asp?objid=2908>

wtarzających nominal znaczka. Przypominają one swoim kształtem nadruki na znaczkach rosyjskich powszechnego obiegu, wykonywane przez syberyjski rząd admirała Kołczaka. Ponieważ większość druków związanych z emisją pieniądza syberyjskiego wykonywana była przez drukarnię Korpusu Czechosłowackiego²⁸ w

Po rozpadzie Imperium Rosyjskiego w rejonie nadbałtyckim pojawiły trzy niezależne państwa: Litwa, Łotwa i Estonia. Podobnie jak w przypadku innych państw, które powstały w wyniku I Wojny Światowej, w początkach ich istnienia stosowano nadruki prowizoryczne na definitywnych wydaniach znaczków pocztowych z okresu przedwojennego lub okresu okupacji danych terenów. 24 lutego 1918 r. Estonia ogłosiła deklarację niepodległości,

co spowodowało powstanie nadrukowych wydań prowizorycznych znaczków pocztowych. Jednym z nich była emisja znaczków przedrukowych³⁰ z 16 listopada 1918 r.,

28 Mixa M., *Ruske penize tistene cs. Vojenskou litografi NOTAFILIE* Praga 1981 r.

29 Atrybucja według molotok.ru użytkownik MoonWolf2009 (20 maja 2014 r.).

30 Wykonano czarne nadruki typograficzne na czterech rodzajach znaczków wyciętych z pocztowych opasek gazetowych, przeznaczonych do przesyłania gazet – 1 kopiejka/35 – 26 szt., 2 kopiejki/10 – 175 szt., 2 kopiejki/15 – 402 szt. i 2 kopiejki/20 – 137 szt. za <http://skandinav.eu/page1E.htm>.

wykonana na zamówienie lokalnego urzędu pocztowego w drukarni Margarethe Levmann w miejscowości Rakvere W ramach tej emisji powstał znaczek z nadrukiem Eesti (Rakvere) wykonany na wyciętym z opaski gazetowej znaczku wzoru serii jubileuszowej z 1913, o nominale 1 kopiejki z nową wartością 35 (kopiejek). Ta bez wątpienia propagandowa emisja, podkreślająca niezależność nowego państwa od Rosji, jest niezwykle rzadka. Znaczków tego typu wydano zaledwie 26 sztuk i nie były one wykorzystywane do obiegu pocztowego, jak stwierdzają liczni autorzy³¹ opracowań dotyczących znaczków Estonii. Jednak w ostatnim czasie na jednej z aukcji filatelistycznych³² zaoferowano interesujący nas znaczek z poziomym przystemplowaniem prowizorycznym „Rakvere”, stosowanym w pierwszym okresie niepodległości w tej miejscowości. Walor ten sprzedawano razem z ekspertyzą filatelistyczną potwierdzającą jego autentyczność. Znaczki przedrukowe Eesti (Rakvere) posiadały prawo obiegu do 27 listopada 1918 r.

Pieniądz znaczkowy z okresu rządu tymczasowego

Pieniądz znaczkowy – emisja Rządu Tymczasowego – ze zbioru autora

W okresie funkcjonowania Rządu Tymczasowego w 1917 roku wydano serię pieniędzy znaczkowych, będącą kombinacją drugiego i trzeciego wydania carskiego, składającą się z nominalów 1, 2 i 3 kopiejki z wizerunkami – odpowiednio - Piotra I, Aleksandra II i Aleksandra III. Na stronie odwrotnej godło Rosji zastąpiono dużą cyfrą nominału 1, 2 i 3 kopiejki i zaopatrzono w klauzulę uprawniającą do obiegu – „Имѣеть хожденіе наравнѣ

32 <http://skandinav.eu/page1E.htm> - Republic of Estonia. (February 24, 1918 - August 6, 1940)/ Local issue of Rakvere, <http://www.efur.se/catalogue/local1.html> - katalog znaczków estońskich z opisem typów nadruków.

33 http://www.philasearch.com/en/i_9102_4410/Estonia/michel_4.html?breadcrumbId=1400580449.7112#U3spdHZkwUU.

съ размѣнной мѣдной монетой”. Całość otoczona jest pojedynczą ramką. Znaczki wykonano drukiem typograficznym, ząbkowanie 13¼, na cienkim kartonie o gramaturze 150-155 g/m² w arkuszach po sto znaczków. Nominały 1 i 2 kopiejki posiadają czarny typograficzny nadruk na stronie głównej.

Zmiana szaty graficznej strony odwrotnej poprzez usunięcie godła Imperium Rosyjskiego związana była z działaniem propagandowym władz i symbolizowała odcięcie się nowej władzy republikańskiej od starego systemu. Jednocześnie zachowanie kolorystyki pieniądza znaczkowego można wiązać z propagandowym przekazem związanym z symboliką ciągłości władzy i rzetelności wyemitowanego pieniądza.

Pieniądz znaczkowy Rosyjskiej Federacyjnej Republiki Radzieckiej

25 października (7 listopada) 1917 roku wybuchła kolejna rewolucja która dała początek pierwszemu w historii państwu socjalistycznemu. Zajęte zostały główne urzędy państwowe: Poczta Główna, Bank Państwa, główna centrala telefoniczna, elektrownia miejska i dworce kolejowe. Zajęto również Pałac Zimowy i aresztowano ministrów Rządu Tymczasowego.

Próba koncepcyjna znaczka „Ręka z mieczem” autorstwa R. Zarina – <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/367082>

Po wznowieniu obrad II Zjazdu Rad przyjęto odezwę „Do robotników, żołnierzy i chłopów”, w której poinformowano o likwidacji Rządu Tymczasowego. 26 października (8 listopada) władzę przejął Tymczasowy Rząd Robotniczo-Chłopski

Znaczki pocztowe „Ręka z mieczem” – ze zbioru autora

– Rada Komisarzy Ludowych. W całej Rosji władzę objęły komitety rewolucyjne oraz rady delegatów robotniczych, żołnierskich i chłopskich. Uchwalono „Dekret o pokoju” który był propozycją natychmiastowego przerwania działań

wojennych na wszystkich frontach i rozpoczęcia rozmów pokojowych tak oczekiwanych przez społeczeństwo udręczone działaniami wojennymi. Nowa władza w zakresie finansów zastała budżet państwa w opłakanym stanie.

Stan wojny domowej nie pozwalał na podjęcie odpowiednich kroków w celu uporządkowania budżetu i z konieczności musiano zgodzić się przejściowo na korzystanie z banknotów poprzednich emisji. Dopiero w marcu i kwietniu 1919 r. pojawiły się nowe znaki pieniężne z godłem RFSRR które były manifestacją propagandową nowo powstałego państwa³³.

Na początku 1918 r. władze RFSRR ogłosiły konkurs na znaczki pocztowe. 28 lutego 1918³⁴ roku zarząd poczty wprowadził nową taryfę pocztową i pierwsze znaczki o nominalach 35 i 70 kopiejek nazywane „ręka z mieczem”. Projektantem tej serii był Richard

³³ Były to znaki rozrachunkowe o nominalach 1,2 i 3 ruble.

³⁴ Karlinskij W. *Pocztowyje marki RSFSR 1917-1921*, „Sowieckij kolekcjoner” nr 4, Moskwa 1966, s. 25.

Zarin³⁵ a zlecenie na zaprojektowanie serii znaczków nowego typu otrzymał jeszcze w czasach Rządu Tymczasowego. Ponieważ symbolika kompozycji znaczka odpowiadała nowej władzy projekt ten, dostosowany do nowej taryfy pocztowej, został zaakceptowany. Sam motyw „ręki z mieczem” został wykorzystany

Zapis słowa „РОССІЯ” w starym stylu i „РОССІЯ” w nowym zreformowanym stylu – ze zbioru autora i <https://www.cherrystoneauctions.com/>

Pieniądz znaczkowy – próbna emisja RFSRR - <https://www.cherrystoneauctions.com/>

Pieniądz znaczkowy – próbna emisja RFSRR strona główna i strona odwrotna – Sowieckij kolekcjoner nr 4 Moskwa 1966 s 25

35 Karlinskij w swoim artykule *Pocztowyje marki RSFSR 1917-1921*, Sowieckij kolekcjoner nr 4, pisze, że projektantem był Richard Zarinsz, ale na próbnej odbitce znaczka o nominale 15 kopiejek serii jubileuszowej 1913 roku wygrawerowano nazwisko Zarin. Autor w dalszej części pisze, że projektował on większość znaczków epoki carskiej w latach 1909-1917, zatem uważam, że podpis na projekcie jest źródłem decydującym o pisowni nazwiska projektanta (przyp. autora).

na początku 1919 r.³⁶ do stworzenia projektu pieniądza znaczkowego o nominałach 1 i 2 kopiejki³⁷. Prace związane z nowym rodzajem środka płatniczego o niskim nominale z pewnością zbiegły się w czasie z emisją pierwszych rubli z godłem RFSRR. Sam pomysł był powtórzeniem wzoru pieniądza znaczkowego z okresu carskiego a wzór strony odwrotnej pieniędzy znaczkowych z okresu Rządu Tymczasowego. Na stronie głównej umieszczono motyw ręki z mieczem przecinającym łańcuch symbolizujący wyzwolenie od ucisku starego porządku. Nowym, bez wątpienia propagandowym symbolem, była zreformowana składnia wyrazu „РОССИЯ” zamiast zapisu w starym stylu „РОССІЯ”.

Na stronie odwrotnej umieszczono dużą cyfrę nominału 1 i 2 kopiejki i zaopatrzono w klauzulę uprawniającą do obiegu – „Имеет хождение наравне с медной монетой” zapisaną w zreformowanej notacji³⁸. Całość otoczona była podwójną ramką. Znaczki wykonano drukiem typograficznym, ząbkowanie 13½, na cienkim kartonie o nieznanym gramaturze. Kolory strony głównej odpowiadają kolorom nominałów z emisji okresu carskiego tzn. 1 kopiejka – pomarańczowo-brązowa i 2 kopiejki – zielone. Emisja ta spina klamrą czasową to co stare i nowe a symbolika zawarta w kolorach znaczków jest odwołaniem do dobrego pewnego pieniądza.

Uwagi końcowe

Pieniądz znaczkowy z nadrukami propagandowymi nie został do tej pory opracowany całościowo. Zachowane obiekty zazwyczaj są niezwykle rzadkie i rozproszone po różnych kolekcjach. Wynika to z faktu, jak twierdzą liczni autorzy, że właściciele takich pamiątek w czasach stalinowskich, w obawie przed utratą życia lub zsyłką do Gułagów zniszczyli posiadane przez siebie egzemplarze. Wielkie zainteresowanie kolekcjonerów tymi bardzo rzadkimi obiektami wywołało pojawienie się fali współczesnych fałszyfikatów. Dzisiaj trudno jednoznacznie określić czy dany nadruk jest prawdziwy czy fałszywy ponieważ autentyczne nadruki wykonywano bardzo prymitywnymi technikami druku. Przytoczone przeze mnie przykłady nie koniecznie muszą być autentyczne i należy wykazać się daleko idącą ostrożnością przy ich klasyfikacji.

36 Krzysztof Filipow w *Znaczki-bony Gen. Stanisława Bułak-Balachowicza – pierwszy pieniądz wolnej Białorusi?* próbuje datować tą emisję po 15 października 1918 roku, przyjmując jako graniczną datę wprowadzenia rosyjskiej reformy pisma; zob. też: K. Filipow, *Do banku czy na pocztę? Banknoty jako znaczki w Europie Środkowej i Wschodniej (1915-1918)*, [w:] *Groszovij obig i bankirskaja sprawa w Ukrainii: minale ta suczasmit*, Lwiv 2005, s. 312 – przyp. red.

37 Według portalu <http://stamp-up.ru/aukcjon-cherristoun-torgi-po-pochtovym-markam/> (10 listopada 2012 roku) na rynku kolekcjonerskim znajduje się 3 do 4 egzemplarzy próbnych bez ząbkowania. Według portalu <https://www.cherrystoneauctions.com/> (21 grudnia 2013 rok) para próbnych odbitek z ząbkowaniem osiągnęła cenę sprzedaży 71 875 \$.

38 Wprowadzono ją 15 października 1918 roku – za Karlinskij W. *Pocztowyje marki RSFSR 1917-1921* Sowieckij kolekcjonier nr 4 Moskwa 1966 s. 26.

LITERATURA:

- Alieksiejew K., *Riedkije poddielki marok-dienieg*, Filatelija SSSR, nr 5, Moskwa 1976.
- Amiakina A., Baranow A., *Bumażnyje dieńieżnyje znaki riewolucyjnoej Rossii*, Banknoty Stran Mira, nr 3, Moskwa 2006 r.
- Filipow K., *Do banku czy na pocztę? Banknoty jako znaczki w Europie Środkowej i Wschodniej (1915-1918)*, [w:] *Groszowij obig i bankirskaja sprawa w Ukrainii: minale ta suczasmit*, Lviv 2005.
- Gupieniec A., *Podpisy na banknotach*, Łódzki Numizmatyk rok XV-XVI, nr 1-4, (124-124)1976, 1-4, (125-128)1977.
- Iolson L.M. Kardakow N.I., *Pierieczien dieńieżnych znakow wypuszczienych i kursirowawszich na tieritorii bywszoi Rossijskoj Impierii w gody wojny i riewolucji (1914-1923*, Garantie und Kredit-Bank für den Osten, Berlin 1923.
- Kac L. Z. Małyszew W. P., *Encyklopedia bumażnych dieńieżnych znakow Rossiji*, St. Petersburg 1998.
- Kardakow N. (pseud. Rosber N), *Nadpieczatki „Oswaga”*, Rossika, nr 14, Berlin 1933.
- Kardakow M., *Russkije marki-diengi giermanskowo izgotowlienija*, Rossika, nr 46-47, Berlin 1955.
- Karlinskij W., *Pocztowije marki RSFSR 1917-1921*, Sowieckij kolekcjonier, nr 4, Moskwa 1966.
- Kenez P., *Civil War in South Russia, 1919-1920: The Defeat of the Whites*.
- Kowalski M., *Polskie i obce pieniądze papierowe na naszych ziemiach*, Katalog wystawy, Kalisz 1985.
- Kuzniecowa D. *Pocztowije obraszczienije razmiennych „dienieg-marok”*, Filatelija SSSR, nr 8, Moskwa 1974.
- Łobaczewskij W. *Obszcziesudarstwiennyje pocztowije marki Rossii wypuskow 1908-1917*, Sowieckij kolekcjonier nr 17, Moskwa 1979.
- Mikołajczyk A., *Leksykon Numizmatyczny*, Warszawa–Łódź 1994.
- Mixa M. *Ruske penize tistene cs. Vojenskou litografi NOTAFILIE* Praga 1981 r.
- Morawski W., *Zarys powszechnej historii pieniądza i bankowości*, Warszawa 2002.
- Riabczenko P. F. *Połnyj katalog bumażnych dienznakow i bon Rossii*, SSSR, stran SNG (1769-1999 g.), t. 2, *Bony Ukrainy*.
- Słownik języka polskiego, t. II, PWN, Warszawa 1979.
- Stiepin W.P. Szejnbur E.L., *Machno i diengi*, Taganskij bonist, Moskwa 1997.

STRONY INTERNETOWE:

- www.bonistikaweb.ru
- <https://www.cherrystoneauctions.com/>
- http://www.cherrystoneauctions.com/_auction/results.asp?auction=200507&task=submit&country=Estonia+Locals
- <http://www.delcampe.net/page/item/id,0175731240,language,E.html>
- <http://www.diletant.ru/blogs/17382/7614/>
- http://www.ebay.com/itm/RARITY-ESTONIA-1918-RAKWERE-LOCAL-PROVISIONAL-STAMP-H-O-No-1-WITH-CERTIFICATE-/351064224313?nma=true&si=%252FurdpT2KvktW9CIaCTDrBdallpI%253D&orig_cvip=true&rt=nc&_trksid=p2047675.l2557
- <http://www.efur.se/catalogue/local1.html>
- www.fox-notes.ru
- <http://www.klassische-philatelie.de/verkauf/index.asp?objid=2908>
- www.makhno.ru
- <http://www.osta.ee/en/eeesti-1918-a-rakwere-uletruki-voltsing-28650636.html>
- http://www.osvag.ru/?page_id=11
- <http://philatelie.ru/48/romanovskaya-seriya.html>

<http://philatelie.ru/3854/pochtovoe-obraschenie-razmennyyh-marok-deneg.html>
http://www.philasearch.com/en_ck80dpkh8k9vf266egnala3hr3/i_9117_286/Estonia/michel_3.html?breadcrumbId=1400580282.1749#.U3so2HZkwUU
http://www.philasearch.com/en/i_9102_4410/Estonia/michel_4.html?breadcrumbId=1400580449.7112#.U3spdHZkwUU
http://ru.wikipedia.org/wiki/Военная_присяга
<http://ru.wikipedia.org/wiki/Известия>
<http://ru.wikipedia.org/wiki/ОСВАГ>
<http://pl.wikipedia.org/wiki/Estonia>
<http://pl.wikipedia.org/wiki/Propaganda>
<http://postalhistory.ru/forumtema2.htm>
<http://postalhistory.ru/forumtema13.htm>
<http://skandinav.eu/page1u.htm>
<http://skandinav.eu/page1E.htm>
<http://stampcircuit.com/Stamp-Auction-Collectable/estland>
<http://stamp-up.ru/aukcion-cherristoun-torgi-po-pochtovym-markam/>

Propaganda overprints on Russian banknotes from the World War One and the Russian Civil War 1917-1922 Summary

The article is on the propaganda function of the paper money in Russia during the World War One and Civil War 1917-1922. The origins of this phenomena began in emission of stamps with the surcharge for the charity of the Imperial Women's Patriotic Society during the Russo-Japanese War 1904-1905. The money gathered from this action was spent on caring of the wounded soldiers and social assistance for the families of dead persons. This action was repeated at the outbreak of the World War One. In the next part 4 emissions of the stamp money with the small coin function and its secondary usage within the propaganda overprints introduced into the market circulation and postal charges are presented. Very rare examples of the stamp money proofs of the Russian Soviet Federative Socialist Republic patterned on the earlier tsar's and Russian Provisional Government's emissions were also described. The author later discussed the propaganda activity of the „Освар” agency (informational-propaganda organ of the Denikin's White Army). Also very rare propaganda overprints of the Ukrainian Insurgent Army (UPA) were presented. The overprints of the three atamans (N. Machno, F. Chmara, F. Artiemenko – „Orlik”) squads are described. In every part of the article the meaning of the symbolism within those overprints was interpreted. The article shows the brief history of propaganda function of the money emissions of that turbulent time.